

Важливою заслугою президента стала пропаганда моральної політики, за яку його часто піддавали критиці, але яка справді виступає ідеалом сучасного політикуму.

Використана література:

1. Вацлав Гавел. Жить в правде: <http://old.russ.ru/persons/98-12-25/lukes.htm>.
2. Відповідальність інтелектуала <http://www.ji.lviv.ua/ji-arhiv.html>.
3. Гавел В. Сила бессильных / Вацлав Гавел; пер. с чеш. И. Шабловская, Л. Вихрева. – Мн.: “Полифакт”, 1991. – 128 с.
4. Горбачовська І. Політична діяльність В. Гавела та В. Клауса: Епоха прагматизму в Чехії / І. Горбачовська // Слов’янський вісник. Збірник наукових праць. Серія “Історичні науки”. – 2004. – Вип. 4. – С. 98-104. – М.: Госполитиздат. 1955. – 96 с.
5. Зарицький О. М. Вацлав Гавел. Політичний портрет / Олексій Миколайович Зарицький. – К.: Сатсанга, 2001. – 132 с.
6. Процик А. Мова, ідентичність і державність в історичній перспективі: Чехословаччина в першому десятилітті незалежності / А. Процик // Про український правопис і проблеми мови. – Нью Йорк; Львів, 1997. – С. 22-30.
7. Тисменяну В. Поворот у політиці: Східна Європа від Сталіна до Гавела / Володимир Тисменяну. – К.: “Мегатайт”, 2003. – 320 с.
8. У пошуках правильної парадигми: Концептуальні перспективи посткомуністичного переходу у країнах Східної Європи / за ред. Д. Гузіни; гол. ред.серії і автор предм. Дж. Перлін. – К.: “Ай Бі”; 2003. – 342 с.
9. Gellner E. Conditions of Liberty: Civil Society and its Rivals / Ernest Gellner. – New York: Penguin Books, 1994.
10. Havel V. Prosim strucne. Rozhovor s Karlem Hvizdalou, poznamky, dokumenty / redakce: Jan Zelenka / Vaclav Havel. České Budějovice, – gallery, 2006.
11. Kral V. Historický mezníky ve vývoji Československa / Vaclav Kral. – Praha: Orbis, 1978. – 319 s.
12. Pelikan J. Socialist Opposition in Eastern Europe / Jan Pelikan – London: Allison & Busby, [1976. – 222 s.

А н н о т а ц и я

Высветлено и описано трансформационные процессы в Чехословакии, раскрыты идеи Вацлава Гавела о построении демократического общества. Проанализировано политическое развитие страны в 1989–1992 гг. Показано основные направления общественно-политических превращений.

Ключевые слова: Чехословакия, Вацлав Гавел, трансформация, демократия, реформы, правовое государство, гражданское общество.

A n n o t a t i o n

Transformation process in Czechoslovakia are described, Vaclav Havel's ideas to build a democratic society are analyzed, as well as political development of the country in 1989-1992. Main directions of socio-political transformations are demonstrated.

Keywords: Czechoslovakia, Vaclav Havel, transformation, democracy, reform, civil society, constitutional state.

Чайнський Ю. О.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

**ПАРИЖ І ЛОНДОН ТА СТАНОВЛЕННЯ ПОЛЬСЬКИХ КОРДОНІВ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1922–1923 РОКАХ**

Досліджено особливості британської і французької політики щодо останнього етапу становлення кордонів Другої Речі Посполитої у другій половині 1922–1923 роках.

Ключові слова: Польща, Велика Британія, Франція, Східна Галичина, східні кордони.

Перші роки функціонування створеної державами-переможцями у Першій світовій війні Версальсько-Вашингтонської системи засвідчили її неспроможність відразу вирішити усі гострі територіальні проблеми в світі після 1918 р. Яскравим прикладом цього був процес формування кордонів Другої Речі Посполитої. У другій половині 1922 р., після чотирьох років боротьби за встановлення своїх кордонів, Польща все ще не мала остаточно визначених і визнаних провідними державами світу територіальних меж. З огляду на це, великої актуальності набуває питання дослідження суті такої проблемності територіальних справ Польщі та тих причин, які, зрештою, вплинули на остаточно розв'язання питання її кордонів.

Провал Генуезької конференції (10 квітня – 19 травня 1922 р.), що призвела до економічної блокади Росії та німецько-радянської співпраці, небажання Лондона надати свої гарантії Польщі і нератифікація Варшавської угоди, через відмову фінського парламенту влітку 1922 р., змушували Францію все більше турбуватися щодо своїх зобов'язань перед Варшавою, зазначених у французько-польських договорах 1921–1922 років [1, с. 77]. З іншого боку, нерозв'язане питання кордонів, вказаних у Ризькому мирному договорі 1921 р., до якого союзники домовились повернутися лише через 9 місяців [2, с. 292; 3, арк. 1-6], і страх перед німецько-російською загрозою, який був поєднаний із складною внутрішньою ситуацією в країні, створював у Польщі високу напругу. 7 червня 1922 р. уряд А. Поніковського пішов у відставку, а відтак зупинилися всі починання К. Скірмунта щодо зближення з Малою Антантою [4, с. 95]. Хоча наступні прем'єри – А. Слівінський і Я. Новак й заявляли, що будуть продовжувати курс на зближення з Малою Антантою, новий глава МЗС Польщі Г. Нарutowич критично ставився до Праги. За такої ситуації, визначене в додатку політичної угоди між Варшавою і Прагою від 6 листопада 1921 р. вирішення суперечки за село Яворину на Спиші, що повністю підтримувалося з боку Конференції Послів, котра навіть декілька разів переносила остаточної термін закінчення переговорів – 15. 01, 6. 05, 6. 08 і 29. 12 1922 р. – було відкладено на невизначений час [5, с. 76-77]. Спроби демілітаційної комісії, створеної згідно із пунктом 2 рішення Ради Послів від 28 липня 1920 р. щодо розв'язання польсько-чехословацької суперечки, остаточно її врегулювати також не принесли результату.

Проте, основна проблема становлення кордонів Польщі торкалася її східних рубежів, а саме – юридичного визнання ризького кордону, що було пов'язано із питанням Східної Галичини, та польсько-литовського кордону, пов'язаного із справою окупації поляками Вільнюса і Віленщини.

Різні аспекти питання знайшли своє відображення в працях представників польської (Я. Регіня-Захарські [2], Я. Карські [4], А. Шклярська-Лохманнова [5], М. Новак-Келбікова [6], З. Закс [7], П. Вандич [8]) та української (О. Красівський [9], О. С. Кучик [10]) історіографій. Відзначаємо й науковий доробок французьких істориків Ж. Дутертра [11], Ж. Гесліна [12], І. Шандавон [13] щодо політики Франції стосовно польсько-литовського конфлікту та Б. де Жувенеля [14] і П.-Е. Фландіна [15], в дослідженнях яких простежується зв'язок між Рурською акцією 1923 р. та питанням кордонів Польщі. Водночас, жоден із науковців не ставив собі за мету ґрунтовно порівняти політику Лондона і Парижа до польських кордонів на завершальному етапі їх становлення. Тому, в цій статті ми намагаємось, на основі порівняльного аналізу, дослідити політику Франції і Великої Британії щодо проблеми остаточно формування польських кордонів у другій половині 1922–1923 рр. шляхом виявлення основних чинників, що вплинули на зміну їхньої позиції до східногалицького і віленського питання на користь Польщі та з'ясування значення цієї

події для європейської політики Парижа і Лондона загалом.

Хоча Франція і Велика Британія й вирішили відкласти на Генуезькій конференції розгляд питання визнання ризьких кордонів, які Варшава ще 22 травня 1922 р., з огляду на підписання Рапальської угоди, кваліфікувала як такі, що знаходяться під загрозою [16, s. 654-655, 679], обговорення союзниками питання її східних кордонів тривало. Польський посол в Лондоні В. Врублевський писав, що “Д. Ллойд Джордж міг би визнати ці кордони тільки тоді, коли ця подія була б прихильно сприйнята британським суспільством, та якби вона давала йому козир у поєдинку із Р. Пуанкаре” [6, s. 386-387]. І такий козир в руках британського прем'єра у дипломатичній боротьбі із своїм французьким колегою, на думку поляків, з'явився. Він був пов'язаний із турецько-грецькою війною, яка давала їм змогу сподіватися на зміну Великобританії щодо питання визнання її кордонів. Так, згідно із планом британців, які підтримували греків, а Франція і Росія – турків, Румунія повинна була стати їх союзницею на середземноморських протоках, а Польща мала б захищати румунські кордони від нападу з боку Росії. Відтак, ця війна чітко стосувалася Східної Галичини.

Безпосередній вплив на вирішення цієї справи продовжувала здійснювати дискусія навколо статусу краю. У ході розмови із керівником французької делегації у Генуї Ж. Барту, Д. Ллойд Джордж пропонував вирішити це питання за зразком британсько-ірландських стосунків, але цей план міг бути втілений у життя тільки за умови його схвалення двома сторонами [2, s. 293]. Натомість британський представник у Варшаві М. Мюллер надіслав до Лондона меморандум щодо польського проекту автономії для Східної Галичини від 12 серпня 1922 р. [17, s. 265]. Однак, запропонований поділ краю на “три особливі провінції” був відкинтий британським урядом, який вимагав надання справжньої автономії.

Внесення канадським представником В. С. Філлінгом східногалицького питання 19 вересня 1922 р. у порядок денний Ліги Націй було негативно розцінено в Лондоні. Наступного дня глава британського МЗС Дж. Керзон писав лорду керівнику Ради А. Бальфуру, що їхня ініціатива у цій справі була би безсенсовною з уваги на підтримку Парижем ідеї надання автономії краю і необхідність кожного польського уряду включати Східну Галичину до території, де буде відбуватись голосування, бо в іншому разі цей уряд впаде [6, s. 391]. А. Бальфур інформував з Женеви, що 22 вересня 1922 р. “з огляду на відсутність прогресу у галицькій справі збори Ліги Націй прийняли резолюцію, яка рекомендувала великим державам негайно зайнятись питанням статусу Східної Галичини”. Такий розвиток подій міг змусити Лондон відмовитися від політики вичікування, що не відповідало його інтересам. Тому, британці із схваленням поставилися до нового проекту автономії для Східної Галичини, прийнятого сеймом 26 вересня 1922 р. З огляду на спроби Ліги Націй прискорити скликання Конференції Послів по цій справі, Форін Офіс інструктував британського посла у Парижі Ч. Гардінга не проявляти ініціативу в початку її обговорення, а в разі підняття питання, спробувати позбутися прийнятої на себе у 1919 р. відповідальності щодо цього краю [2, s. 293-296].

Взагалі, наприкінці 1922 р. ставлення Заходу до питання визнання східних кордонів Польщі помітно змінилося на користь останньої. Вони позитивно оцінили результати листопадових виборів до польського сейму і сенату, а неучасть в них українського населення кваліфікували як наслідок незначної кількості української інтелігенції та низького рівня національної свідомості українців [6, s. 395]. Головні ж причини такої зміни були пов'язані із відставкою в жовтні 1922 р. Д. Ллойд Джорджа, який був відомий своєю

негативною позицією до будь-якого надмірного посилення Польщі, що могло зруйнувати рівновагу сил в Європі після Першої світової війни, та загостренням ситуації на Близькому Сході. З огляду на зростаючу небезпеку вибуху війни з Туреччиною, яку могла підтримати Москва, новий британський уряд на чолі із консерватором Е. Бонар Лоу став зацікавленим у існуванні сильної і стабільної Польщі як складової британського плану щодо грецько-турецької війни сформульованого ще під час правління попереднього уряду.

Відставка Д. Ллойд Джорджа означала й посилення впливу МЗС (далі – Форін Офіс на ведення зовнішньої політики, яке, загалом, прихильно ставилось до Польщі. Зміна британського курсу проявилася в ході дебатів у Форін Офіс навколо меморандума Дж. Д. Грегорі щодо Східної Галичини. А. Ліпер заявив, що Лондон схильється до визнання за Польщею цього краю і прагне уникнути складнощів, пов'язаних із можливим виникненням розходжень щодо проекту її автономії. Тому, він рекомендував вирішити цю справу в колі великих держав – Об'єднаного Королівства, Франції та Італії [2, s. 297].

Хоча вбивство новообраного президента Польщі Г. Нарutowича 16 грудня 1922 р. викликало на Заході враження у посиленні анархії в Польщі [18, s. 114], новий прем'єр-міністр В. Сікорський і глава МЗС А. Скшинський асоціювались як речники мирної політики [17, s. 299], що повністю відповідало інтересам Лондона і Парижа. Тому, Варшава прагнула скористатися цією ситуацією. У січні 1923 р. В. Сікорський заявив, що “Уряд прагнучиме до покращення відносин з Англією, яка на міжнародній арені оцінить значення Другої Речі Посполитої як чинника миру та стабільності на сході” [7, s. 27], а О. Скшинський сказав, що хоче “понизити дружбу із Францією в Лондоні, і змусити Францію добре заплатити за неї” [19, s. 53].

У січні 1923 р. на міжнародній арені відбулися дві події, які безпосередньо вплинули на позицію Парижа і Лондона щодо розв'язання питання визнання союзниками кордонів Польщі. Перша з них стосувалася німецьких репарацій і, з огляду на те, що 9 січня 1923 р. Репараційна комісія під керівництвом Л. Барту трьома голосами представників Франції, Бельгії та Італії проти голосу британського делегата констатувала, що Німеччина не виконує своїх платіжних зобов'язань по Версальському договору, Париж наполягав на прийнятті санкцій. 11 січня 1923 р. французькі і бельгійські війська вступили в Рур, що викликало великий резонанс в Європі. Хоча Л. Бонар Лоу й зайняв досить нейтральну позицію, французька “Л'Еклер” писала, що дії Франції викликали в Англії, як й в Німеччині і США, дуже негативну реакцію [20, s. 14].

З огляду на Рапальську угоду, ця акція загрожувала Польщі, як союзниці Франції, безпосереднім втягненням у конфлікт. Відтак, вона поводила себе дуже обережно, адже прагнула розглядати цей альянс виключно як захисний. Водночас, намагаючись схилити французів до визнання її кордонів, польський посол у Франції М. Замойський 8 лютого 1923 р. писав Р. Пуанкаре, що “окупація Руру (...), не дозволяють їм (Ч. Ю. – французам) в достатній мірі зосередитись над змінами, які відбуваються на східних кордонах Німеччини (...) тому, невизнання кордонів Польщі означатиме її послаблення тоді, коли Париж потребує підтримки” [8, p. 273; 17, s. 150, 264].

На користь Варшави зіграв й факт захоплення Литвою 15 січня 1923 р. Клайпеди (по-німецьки – Мемеля), котра з 15 лютого 1920 р. знаходилась під управлінням Найвищої Ради і мала стратегічне значення, адже давала литовцям можливість вийти до Балтійського моря. Варшава виступила із протестом, який мав швидше формальний характер, адже це питання стосувалося не стільки гарантій інтересів Польщі у Клайпеді, скільки визнання Заходом польсько-литовського кордону та її права на утримання Віленщини, яке польський

сейм узаконив в односторонньому порядку ще 6 квітня 1922 р. [21, s. 24-44]. Негативно налаштовані до Польщі опозиційні британські видання писали, що литовців спонукали до таких дій саме польсько-французьке порозуміння, захоплення поляками Вільнюса і Східної Галичини [22, s. 38]. З метою стабілізації становища у регіоні представники Лондона і Парижа у Лізі Націй вирішили погодитись із претензіями поляків на цей край, а литовців – на Клайпеду. 3 лютого 1922 р. Рада Ліги Націй запропонувала тимчасовий адміністративний поділ нейтральної смуги між сторонами. Згідно з ним, до Польщі відходила вся залізнична дорога Гродно–Вільнюс–Двінськ [11-13].

У лютому 1923 р. М. Замойський писав до А. Скшинського про те, що треба знайти країну, яка б взяла на себе ініціативу у піднятті питання визнання східних кордонів Польщі. Він зазначав, що цією країною не повинна бути Франція, оскільки це викличе негативну реакцію Лондона. Тому, він пропонував на цю роль – Італію. Крім того, Б. Муссоліні, здавалось, був готовий погодитись з цим [23, s. 3]. 15 лютого 1923 р. Рада Послів отримала ноту Варшави щодо остаточного розгляду її східних кордонів [24, s. 676]. Втім, В. Сікорський розцінив відповідь Р. Пуанкаре як “стриману позицію”, а М. Замойський звернув увагу Парижа, що “будь-яка нова відмова (...) перекреслить всі зусилля Варшави направлені на підтримання миру і рівноваги в цій частині Європи” [8, p. 273]. Зрештою, 22 лютого 1923 р. французький посол Х. Панаф’є передав Варшаві згоду Парижа розглянути це питання на Конференції Послів.

29 лютого 1923 р. Рада Послів доручила комітету експертів під керівництвом Ж. Лароша вивчити проблеми Східної Галичини та східних кордонів Польщі і до 10 березня 1923 р. підготувати відповідний проект рішення [9, с. 252]. Ще 13 лютого 1923 р. в ході розмови із К. Скірмунтом, підсекретар Форін Офіс Р. Ліндсей сказав, що “Галицький відрізок вашого східного кордону є єдиним відрізком, який нас інтересує і до якого є сумніви” [25, s. 93-96]. Водночас, Дж. Керзон висловив застереження щодо справи Східної Галичини. Він наполягав на необхідності направлення Варшавою доказів підготовки до запровадження автономії в краю. У зв’язку з цим, українці намагалися схилити Захід до варіантів створення із Східної Галичини незалежної держави, певної форми протекторату великих держав або навіть її приєднання до Чехословаччини [2, s. 298]. Ця акція принесла результати, і запланована на початок березня 1923 р. конференція була відкладена, а британський представник поставив перед Радою Послів умову підписання з Польщею конвенції, в якій та гарантувала б автономію краю [7, s. 30]. Втім, союзники не підтримали таку пропозицію.

Вагання британців викликали в Польщі хвилю протестів з боку політиків та громадськості [26; 9, с. 253]. Проте, галас виявився даремним, адже Лондон, який, загалом, прихильно ставився до вимог Польщі, відмовився від своїх умов. “Британський уряд не бачить іншої альтернативи щодо Східної Галичини, ніж віддати її під польське володіння” – зазначалось в урядовій інструкції до свого представництва в Парижі [6, s. 405-406]. Водночас, чеська газета “Загранічні Політика” писала, що Франція, з огляду на Рурське питання, використала весь вплив, аби змусити союзників прийняти якнайшвидше рішення щодо ризьких кордонів [8, p. 274]. Таким чином, визнання цього кордону з боку союзних держав, дозволило б Парижу як почуватися більш комфортно в разі можливої агресії з боку Москви на Польщу, так й посилити там свої позиції.

14 березня 1923 р. Рада Послів, до складу якої входили Р. Пуанкаре (Франція), Р. Авезана (Італія), М. Матеуда (Японія) і Е. Філіппс (Велика Британія), прийняла декларацію в якій, посилаючись на 87 ст. Версальського і 91 ст. Сен-Жерменського

договорів, визнавала східні кордони Польщі, зазначені у Ризькому трактаті. Свої дії щодо Східної Галичини союзники мотивували тим, що “Польща визнала етнографічні умови Східної Галичини такими, які вимагають автономного устрою” [2, s. 299; 24, s. 679–680; 9, с. 254]. Задля справедливості слід зазначити, що Варшава протягом міжвоєнної доби жодного разу не поверталася до цієї справи [27, с. 34-36]. 15 березня 1923 р. цей документ, який остаточно вирішував долю Східної Галичини, Волині, Західної Білорусі і Віленщини, було підписано [28, s. 24-28]. Наступного дня М. Ратай офіційно повідомив депутатів про рішення Ради Послів, а 20 квітня 1923 р. польський уряд видав спеціальну постанову з цього приводу.

У заяві-протесті Є. Петрушевича від 15 березня 1923 р. та українських організацій щодо такого рішення зазначалося, що українське населення ніколи не погодиться з ним і домагатиметься незалежної Галицької держави [9, с. 254; 29, арк. 126-128]. Загалом, в межах Другої Речі Посполитої опинилося 132 тис. км² етнічної території українського народу з 10,2 млн мешканців, з яких близько 6,5 млн, або 64% становили українці [10, с. 70]. Ковно також відмовилось визнати таку ухвалу Ради Послів, а відповідно литовці і поляки продовжували перебувати у стані війни аж по 1938 р. Хоча в Ризькому договорі й зазначалось, що радянська російсько-українська делегація розглядає вирішення питання щодо державно-правового статусу Східної Галичини шляхом проведення там плебісциту, Польща, навпаки, інтерпретувала цей договір як міжнародно-правову відмову української радянської влади від території колишньої ЗУНР та Волині на свою користь. Тому, ця ухвала викликала критику й з боку радянських республік України та Росії [9, с. 255].

Таким чином, визнання Радою Послів ризьких кордонів у березні 1923 р. формально завершило процес формування території Другої Речі Посполитої, який розпочався з часу відновлення 11 листопада 1918 р. незалежності Польщі, протягом якого вона взяла участь у 60 локальних збройних конфліктах та півторарічній війні із ЗУНР, УСРР і РРФСР. Вже згодом, після того як 27 липня 1923 р. Конференція Послів, зважаючи на неспроможність Варшави і Праги дійти остаточної згоди щодо долі Яворини в ході безпосередніх переговорів, передала цю справу Лізі Націй, остання у 1924 р. Ліга Націй прийняла рішення щодо залишення Яворини у складі Чехословаччини. Згідно із встановленими кордонами за переписом 1921 р. площа Польщі досягла 388,6 тис. км² з населенням понад 27 млн. чоловік. За цими показниками вона займала шосте місце в Європі за величиною і кількістю населення. Найпротяжніший кордон Польща мала з Німеччиною – 34,5% усієї довжини кордонів, або 1912 км. На другому місці були радянські республіки – 25,5%, або 1412 км, далі – Чехословаччина – 17,8%, або 984 км. Кордон із Литвою мав 507 км, з Румунією – 347 км, Вільним містом Гданськом – 121 км, з Латвією – 109 км. Морський кордон – 140 км, або 2,5% усіх кордонів [30, s. 116].

Оцінюючи політику Франції і Великої Британії щодо процесу становлення польських кордонів у другій половині 1922–1923 роках ми відзначаємо, що на цьому етапі позиція цих двох провідних європейських держав, яка, починаючи з часу перетворення польського питання на міжнародну проблему у 1917 р., суттєво відрізнялась, фактично вирівнялась. Причинами цього були нездатність Франції самостійно досягти прийняттого для Польщі, як своєї головної союзниці у Східній Європі, вирішення її територіальних проблем, що вплинуло на усвідомлення поляками даремності орієнтації тільки на одну провідну державу Європи, а відтак їхню активізацію стосунків із Великою Британією; відставка Д. Ллойд Джорджа, відомого своїм негативним ставленням до існування сильної Польщі, що могло зруйнувати прийнятну рівновагу сил в Європі; загострення ситуації в Малій Азії та

активізація там радянської дипломатії, що загрожувало британським інтересам, з огляду на що, Лондон переглянув свою позицію щодо Польщі; вмиле використання Варшавою наслідків Рурської акції, яка поставила Францію у фактичну ізоляцію, та захоплення литовцями Клайпеди, як аргументів щодо справедливості її претензій та якнайшвидшого остаточного вирішення територіальних проблем вірної союзниці Франції і Великої Британії. Водночас, констатуємо, що визнання Радою Послів 1923 р. східного кордону Польщі і юридичне затвердження вказаних територій за Польщею, яке розв'язало останнє спірне питання, що стосувалося встановлення меж Другої Речі Посполитої, за великим рахунком, позбавило Париж і Лондон можливості впливати на Варшаву використовуючи її територіальні проблеми.

Подальші перспективи розгляду цього питання полягають, на нашу думку, у дослідженні питання ролі і місця Польщі у британській та французькій зовнішній політиці щодо турецько-грецької війни.

Використана література:

1. Рубцов А. Ф. Франция и попытки создания антисоветского "Балтийского союза" (1920–1923 гг.) / А. Ф. Рубцов // Дипломатические отношения западноевропейских стран между двумя мировыми войнами. Межвузовский тематический сборник. – Ярославль: Ярославский государственный университет, 1977. – Вып. 2. – С. 65–79.
2. *Reginia-Zacharski J.* Sprawa ukraińska w polityce Wielkiej Brytanii w latach 1917–1923 / J. Reginia-Zacharski. – Toruń: Adam Marszałek, 2005. – 400 s.
3. Протокол засідання представників держав-учасниць Генуезької конференції в справі Східної Галичини – ЦДІАЛ, ф. 581, оп. 1, спр. 110, арк. 1–6.
4. *Karski J.* Wielkie mocarstwa wobec Polski 1919–1945. Od Wersalu do Jałty / J. Karski. – Warszawa, 1992. – 547 s.
5. *Szklarska-Lohmannowa A.* Polsko-czechosłowackie stosunki dyplomatyczne w latach 1918–1925 / A. Szklarska-Lohmannowa. – Wrocław–Warszawa–Kraków: Wyd. PAN, 1967. – 181 s.
6. *Nowak-Kielbikowa M.* Polska – Wielka Brytania w latach 1918–1923 / M. Nowak-Kielbikowa. – Warszawa, 1975. – 445 s.
7. *Zaks Z.* Galięcja Wshodnia w poskiej polityce zagranicznej (1921–1923) / Z. Zaks // Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. Studia i materiały. – Warszawa, 1971. – Т. VIII. – С. 3–37.
8. *Wandycz P.* France and her Eastern Allies. 1918–1925. French-Czechoslovak-Polish Relations from Paris Peace Conference to Locarno / P. Wandycz. – Minneapolis, 1962. – 454 p.
9. *Красівський О.* Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр.: Проблеми взаємовідносин / О. Красівський. // Українська академія державного управління при Президенті України. – К., 1998. – 299 с.
10. *Кучик О. С.* Зовнішньополітична діяльність українських урядів і міжнародне становище України в перші повоєнні роки (1921–1923 рр.) / О. С. Кучик // Україна в міжнародних відносинах ХХ століття. – Львів: Світ, 1997. – С. 58–70.
11. *Dutertre G.* Lituanie: Klapeida sous administration française (1920–1923) [Електронний ресурс] / G. Dutertre. – Режим доступу: http://209.85.129.132/search?q=cache:qC5bQkyieJAJ:www.colisee.org/article.php%3Fid_article%3D697+France,+Pologne,+1920,+article&cd=5&hl=ru&ct=clnk&gl=fr. – Назва з екрана.
12. *Gueslin J.* Entre illusion et aveuglement: la France face à la question lituanienne (1920–1923) / J. Gueslin // Cahiers lituaniens. – Strasbourg, 2001. – n° 2.
13. *Chandavoine I.* Les Français à Klaipėda et après (1920–1932) / I. Chandavoine. – Vilnius: Zara, 2003. – 208 p.
14. *Jouvenel B. de.* D'une guerre à l'autre / B. de Jouvenel. // in 3 vol. – P.: Calmann–Levy, 1940. – V. I: De Versailles à Locarno. – 416 p.
15. *Flandin P.–É.* Politique Française 1919–1940 / P.–É. Flandin. – Paris: Les Editions Nouvelles, 1947.
16. Protokół z 60 posiedzenia z 22 V 1922 r. – Archiwum Akt Nowych, Protokoły Posiedzeń Rady Ministrów, sygn. 18, mikrofilm nr 20062, s. 654–655, 679.
17. *Tomassini F.* Odrodzenie Polski / F. Tomassini. – Warszawa: F. Hoesicka, 1928. – 364 s.
18. *Wiert C. de.* Happy Odyssey: The Memoirs of Lieutenant-General Sir Adrian Carton de Wiart / C. de Wiart. – London, 1955. – 220 p.
19. *Landau Z.* Gospodarcze i polityczne tło kredytów francuskich dla Polski w okresie 1921–1923 / Z. Landau // Sprawy międzynarodowe. – 1959. – № 7–8. – С. 39–57.

20. Archiwum Akt Nowych. – Ministerstwo Spraw Zagranicznych. – Sygn. 3906. – Microfilm № 20128. – l'éclair, 26. XII. 22. Notre seule chance: la Ruhr. – s. 14.
21. Chocianowicz W. Sejm Wileński w 1922 roku / W. Chocianowicz // Zeszyty Historyczne. – 1963. – Z. 4. – S. 24-44.
22. Archiwum Akt Nowych. – Ministerstwo Spraw Zagranicznych. – Sygn. 62. – Raport K. Skirmunta do MSZ od 16 stycznia 1923 r. – s. 38.
23. Archiwum Akt Nowych. – Ambasada RP w Paryżu. – Sygn. 62. – Uznanie granic wschodnich Polski przez Konferencję Ambasadorów – głosy prasy niemieckiej. – s. 3.
24. Kumaniecki K. Odbudowa państwowości polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912 – styczeń 1924 / K. Kumaniecki. – Warszawa-Kraków, 1924. – 782 s.
25. Archiwum Akt Nowych. – Ministerstwo Spraw Zagranicznych. – Sygn. 62. – Raport K. Skirmunta do MSZ od 13 lutego 1923 r. – s. 93-96.
26. Gazeta Warszawska, 1923, 06, III.
27. Сливка Ю. Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939) / Ю. Ю. Сливка. – К. : Наук. думка, 1985. – 271 с.
28. Archiwum Akt Nowych. – Ambasada RP w Paryżu. – Sygn. 62. – Uznanie granic wschodnich Polski przez Konferencję Ambasadorów – głosy prasy niemieckiej. – s. 24–28.
29. Звернення Західно-Українського товариства Ліги Націй до Найвищої Ради і Ради Послів з 17.03.1923 р. – ЦДАЛ, ф. 355, оп. 1, спр. 34, арк. 126-128.
30. Zieliński H. Historia Polski 1914–1939 / H. Zieliński. – Wrocław: Ossolineum, 1985. – 317 s.

А н н о т а ц и я

Исследованы особенности британской и французской политики относительно последнего этапа становления границ Второй Речи Посполитой во второй половине 1922–1923 годах

Ключевые слова: Польша, Великобритания, Франция, Восточная Галичина, восточные границы.

A n n o t a t i o n

The features of the British and French policy are investigational in relation to the last period of becoming of borders of the Second Polish Republic in the second part of 1922–1923.

Key words: Poland, Great Britain, France, Eastern Galicia, eastern borders.